

LARS DAHLGREN:

Är Sverige barnfientligt?

Sedan mitten av 1960-talet har fruktsamheten i Sverige liksom i en rad andra högindustrialiserade länder sjunkit kraftigt. I själva verket är nedgången minst lika kraftig som på 1930-talet, då makarna Myrdal startade den mycket intensiva debatten om befolkningskrisen och behovet av en aktiv familjepolitik. Nuvarande nivå för födelsetalen leder till en befolkningsminskning i Sverige om immigrationen inte skall förutsättas öka väsentligt. F koncernchefen i Trygg-Hansa, Lars Dahlgren, redovisar utvecklingen med utgångspunkt från en i dagarna utkommen rapport från Statistiska centralbyrån och diskuterar bakomliggande orsaker och tänkbara åtgärder.

Bland specialister har sedan 1970-talets första år uppmärksammats en väsentlig trendförändring beträffande nativiteten i en rad avancerade industriländer, däribland Sverige. Fruktsamhetstalet, det genomsnittliga antalet födda barn per kvinna, som 1965 var 2,4 hade 1975 sjunkit till 1,8. Även därefter har viss nedgång inträffat, även om det senaste året visat en mindre uppgång.

Den svenska barnadödligheten ligger glädjande lågt. En konstant befolkning förutsätter därför ett fruktsamhetstal, som ligger obetydligt över 2, svarande mot behovet att ersätta föräldragenerationen. Även om det svenska mönstret skulle stabiliseras på 1975 års nivå – ett studium av födelseutvecklingen för kvinnor födda 1950 pekar dock snarast på ett så lågt fruktsamhetstal som 1,5 à 1,6 – går vi därför på någon sikt mot en avtagande svensk befolkning.

Man möter ibland den synpunkten, att U-ländernas befolkningsökning gör det naturligt eller rentav önskvärt att den svenskfödda befolkningen ej tillväxer utan gärna reduceras. Även om vi söker bortse från de svåra sociala spänningar, som enligt erfarenhet från andra länder regelmässigt uppkommer vid mera betydande inslag av främmande folkgrupper, skall vi göra klart för oss att vi inte kan räkna med en betydande nettovandring av arbetskraft i ett längre perspektiv. Den ekonomiska utvecklingen i de traditionella utvandrarländerna tenderar redan att sänka deras befolkningstillväxt och öka deras efterfrågan på arbetskraft. Detta överensstämmer fö väl med bedömningar om väntad utveckling i FN-prognoser. I sammanhanget förtjänar också att nämnas, att

forskningsresultat tyder på att utvandring av den omfattning och i de åldrar som skett kan ha påtagligt negativa konsekvenser för "avsändarlandet".

En samlad bedömning leder för den skull till slutsatsen, att vi i Sverige inte i framtiden kan räkna med någon nämnvärd nettoinvandring. Befolkningens storlek och ålderssammansättning blir i praktiken bestämd av utvecklingen av fruktsamheten i Sverige.

SCB:s uppdrag

Under 1977 tillfördes diskussionen i befolkningsfrågan nytt material (se t ex Allan Nordin och Carl Johan Åberg: "Befolkning och ekonomi") och riksdagens socialutskott anordnade i början av 1978 en uppmärksammat hearing med experter från skilda fält – statistiker, ekonomer, socialvetare och medicinare.

Socialministern uppdrog våren 1978 åt Statistiska centralbyrån att söka klarlägga orsakerna till de sedan mitten av 1960-talet sjunkande födelsetalen. Som ett första steg i fullgörandet av detta uppdrag har SCB i dagarna framlagt en rapport betitlad "Barn – behov eller börda?" (Liber Förlag). Här presenteras den svenska och internationella utvecklingen av fruktsamhet och angränsande områden. Som underlag för den fortsatta utredningen ges också en översikt över teorier rörande faktorer som antas påverka fruktsamheten.

SCB arbetar nu vidare med en brett upplagd fältundersökning rörande fruktsamheten, liksom med bearbetning av statistiska registeruppgifter. Härigenom skall man dels

söka klargöra orsakerna bakom den starka nedgången i födelsetal sedan mitten av 1960-talet, dels söka utröna om människor får det antal barn de vill ha. I den senare frågeställningen ingår att undersöka vilka samhälleliga och andra faktorer, som kan tänkas utgöra hinder som begränsar barnantalet. Resultatet av fältundersökningen väntas föreligga våren 1981.

Fakta på familjeområdet

Inledningsvis har redovisats fruktsamhetens nedgång 1965–1975. Ser man till ett mycket långt tidsperspektiv har fruktsamheten sjunkit kontinuerligt. Kring denna trend har temporära uppgångar och nedgångar skett vilket illustreras i nedanstående tabell. I jämförelse med tidigare svängningar kan fruktsamhetsnedgången sedan 1960-talets mitt sägas vara minst lika kraftig som den som inträffade på 1930-talet.

År	Antal födda	Fruktsamhetstal
1920	138 700	3,2
1935	85 900	1,7
1945	135 400	2,6
1955	107 300	2,2
1965	122 800	2,4
1975	103 600	1,8

Detta senare intryck förstärks av det faktum att barnaföderskornas åldersfördelning även ändrats under senare år. Den långsiktiga nedgången orsakades av en kraftigt sjunkande fruktsamhet bland kvinnor över 30 år, en nedgång som till viss del kompen-

rades av att fruktsamheten bland yngre kvinnor ökade. Man kan säga att barnafödandet försköts mot yngre åldrar. Idag däremot minskar barnafödandet i samtliga åldrar.

Variationer i fruktsamheten har tidigare stått i direkt relation till förändringar i *familjebildningen*. Ett stort antal nyingångna äktenskap har medfört stora födelsekullar, liksom en sänkning av vigselåldern har medfört ökad fruktsamhet bland yngre kvinnor. Under det senaste decenniet har radikala förändringar skett i äktenskapsbildningen i Sverige. *Samboende utan äktenskap* har ökat till en sådan omfattning att av samtliga samboende par 1975 över 10 procent var samboende utan äktenskap. I de yngre åldrarna, bland 20-24-åringar, var samboende utan äktenskap vanligare än konventionella äktenskap.

Samtidigt har *skilsmässorna* ökat och därmed minskat äktenskapens varaktighet. Under 1960-talet upplöstes 2 procent av ingångna äktenskap inom loppet av tre år efter vigseln. Motsvarande andel har i dag ökat till 8 procent. Det förefaller dock som om familjebildningen som sådan inte minskat utan tvärtom. Den statistik som finns pekar på att vi i dag har fler familje- eller parbildningar än tidigare, varför fruktsamhetsnedgången inte kan förklaras av att färre personer bildar familj.

Samboende utan äktenskap har lett till en kraftig ökning av andelen utomäktenskapliga födslar. År 1965 föddes 15 procent av barnen utom äktenskap. I dag är andelen 35 procent.

Genomsnittliga antalet barn per familj är emellertid lägre i dag än tidigare, vilket be-

ror på att färre par har fler än två barn samt på det faktum att en mycket hög andel av de ogifta samboende saknar barn.

Ett annat område med betydelse för barnafödandet inom vilket stora förändringar skett är *familjeplaneringen*. Medan man tidigare i befruktningshämmande syfte fick sätta sin tillit till disciplinkrävande, mindre säkra metoder finns nu i form av p-piller och spiraler högeffektiva medel för prevention. Att dessa även utnyttjas visas av att uppskattningsvis nära 50 procent av kvinnor i frukt-sam ålder idag använder sådana medel.

Efter lagändring 1975 då i princip *fri abort* möjliggjordes, har årligen kring 30 000 aborter registrerats. Detta innebär en tiofaldig ökning sedan 1960-talet och betyder att i dag var fjärde graviditet slutar med abort.

Beslutssituationen

De preventivmedel som i dag står till buds har minskat antalet oplanerade eller oönskade barn. Detta har i sin tur troligtvis lett till att andra faktorer som styr fruktsamheten fått större genomslagskraft.

Andelen kvinnor som har förvärvsarbete har ökat markant under senare år och medfört att den vanligaste situationen i dag bland barnfamiljer är att bägge föräldrarna förvärvsarbetar. För tio år sedan hade 30 procent av kvinnor med barn under tre år förvärvsarbete. I dag är 65 procent av motsvarande mödrar förvärvsarbetande.

Utbildningen, främst bland kvinnor, påverkar familjebildning och barnafödande. Dels är utbildning tidskrävande och lämnar därmed dåligt utrymme för barn, dels föränd-

rar utbildningen normer och attityder i riktning mot färre barn. SCB:s levnadsnivåundersökningar visar oberoende av ålder, att ju högre utbildning en kvinna har desto färre barn har hon fött. Utbildningssystemet har förändrats mycket i Sverige under de senaste åren, vilket har lett till dels en genomgående högre utbildningsnivå, dels en utjämning mellan könen. År 1975 hade i åldrarna 25–34 år 25 procent av männen och 23 procent av kvinnorna en eftergymnasial utbildning. Motsvarande andelar var år 1965 endast 18 procent resp 13 procent.

En ofta ställd fråga är ifall *inkomstnivån* i en familj har betydelse för familjestorleken. En vanlig uppfattning är att det existerar vad man brukar benämna ett s k U-format samband, d v s att familjer i medelinkomstlägen föder färre barn än familjer med höga eller låga inkomster. Denna teori har även styrkts i olika undersökningar utifrån svensk statistik. Uppgifter från senare år över familjers disponibla inkomst speglar dock den verkan olika typer av bidrag m m har på barnfamiljers ekonomiska situation. Den disponibla inkomsten ökar härigenom något med barnantalet i familjer med jämförbar struktur.

I den befolkningsdebatt, som förts under senare år i Sverige, har brister i *barnomsorgen* ofta framförts som en anledning till den låga fruktsamheten. Den ökade förvärvsverksamheten bland kvinnor har ökat efterfrågan på barntillsyn. Totalt fanns 17 000 platser 1960 inom den kommunala barnomsorgen. I dag räknar man med att över 250 000 platser finns att tillgå. Ökningen har varit koncentrerad till 1970-talet. Denna utbyggnad har

lett till att 1975 20 procent av barn i förskoleåldern erhöll kommunal tillsyn.

Orsakerna till den låga nativiteten

Befolkningsdebatten uppvisar i dag åtskillig likhet med 1930-talets debatt. Vid bägge tillfällena har barnfamiljernas ekonomiska och sociala situation framförts som födelsehämmande orsaker, liksom familjens och kvinnans förändrade situation genom ökad yrkesverksamhet. Likartade krav på åtgärder av olika slag, främst ekonomiska bidrag till barnfamiljer, framfördes då som nu. I 1930-talets debatt framkom dock oron för en framtida folkminskning kraftigare som skäl för födelsefrämjande åtgärder än vad som skett nu. Nytt i 1970-talets debatt är de ändrade familjemönstren samt preventivmedlens, aborternas och den bristande barnomsorgens betydelse för nedgången.

I rapporten ges en sammanställning över den teoribildning på fruktsamhetsområdet, som utvecklats inom olika vetenskaper. En omfattande forskning har bedrivits med syfte att söka förklara vilka faktorer det är som styr människans handlande vid familjebildning och barnafödande samt vilken effekt dessa faktorer har var för sig och i kombination med varandra.

Två synsätt kan grovt utskiljas när det gäller att förklara fruktsamhetens förändringar. Å ena sidan framförs att det är gällande normer och värderingar som påverkar de faktorer som direkt styr fruktsamheten (socialpsykologiska modeller). I motsats till detta framförs å andra sidan att det är samhälls-ekonomiska faktorer som är styrande (eko-

nomiska modeller). Normer och attityder sägs vara lika för alla och förändras alltför långsamt för att kunna åstadkomma svängningar i födelsetalen.

Som utgångspunkt för de ekonomiska modellerna ligger traditionell konsumtions-teori. De avgörande styrfaktorerna för konsumenten är priset, smak och tillgängliga resurser. Barn antas konkurrera med varor och tjänster om en familjs resurser.

I de socialpsykologiska modellerna betonas den sociala strukturen och normernas betydelse för fruktsamhetsbeteendet. Normer i samhället liksom i den samhällsgrupp man tillhör, hämtade i barndomen eller erhållna senare i livet, anses ha en direkt påverkan på de faktorer som styr barnafödandet.

På samma sätt påverkar den sociala strukturen och förändringar i den (t.ex. ändrade könsroller, boendeförhållanden, utbildningsnivå) motivationen för barnafödande. Enligt detta synsätt påverkas fruktsamheten av hur man bedömer

- barn värde (ex: stimulans, ekonomisk nytta, sociala kontakter)
- alternativa värden (ex: materiell standard, självförverkligande)
- kostnader för barn (ex: utgifter, bundenhet, minskad fritid)
- hinder (ex: liten bostad, brist på barnomsorg)
- underlättande faktorer (ex: deltidsarbete, barnomsorg, vårdnadsbidrag).

Om man från samhällets sida önskar förändra motivationen att sätta barn till världen bör man utforma ett program som inriktar

sig på samtliga såväl ekonomiska som socialpsykologiska faktorer. Den ovan omtalade stora fältundersökningen bör här kunna ge värdefull ledning, bl.a. då det gäller att bedöma människors uppfattning rörande för- och nackdelar med barn. En intressant fråga gäller hur många barn man "egentligen" önskar sig, ställt i relation till vad man slutligen sätter till världen. Några fakta från andra länder må återges i detta sammanhang.

I västeuropeiska undersökningar har man funnit att kvinnor med lägre respektive mycket hög utbildning i genomsnitt föder fler barn än övriga kvinnor. I amerikanska undersökningar liksom i svenska konstateras däremot att ju högre utbildning en kvinna har desto färre barn föder hon. Förklaringen till detta säges vara att högutbildade kvinnor påverkas mer av nya normer, har bättre kunskap om prevention samt gifter sig vid senare ålder. Denna senare förklaring kan även gälla omvänt: blir man tidigt med barn är det svårt att skaffa sig en utbildning.

Undersökningar rörande vilken effekt kvinnors förvärvsarbete har på fruktsamheten visar på entydiga samband. Ett ökat förvärvsarbetsdeltagande leder till minskad fruktsamhet. Men det är inte endast förvärvsarbetet som sådant som påverkar. Även arten av arbetet, inkomstnivån och arbetslivserfarenheten påverkar. Ju högre status arbetet anses ha, ju högre inkomst det ger samt längre tid man arbetat, desto färre barn planerar man. Vid frågor om hur många barn man önskar har däremot inte påvisats större skillnader mellan förvärvsarbete och ej förvärvsarbete kvinnor. Detta förklaras med att förvärvsarbete

kvinnor egentligen önskar fler barn, men för dem är kostnaderna i pengar och andra värden alltför höga när det gäller tredje och fjärde barnet.

I de under senare år genomförda fruktsamhetsundersökningarna har frågor om familjernas fruktsamhetsmål eller önskad familjestorlek varit standard. En sammanställning av dessa undersökningar resulterar i att önskemålen under senaste decenniet skiftat från 2–3 barn till 2 barn. Trots att enbarnsfamiljen är vanlig är det mycket få kvinnor som anser detta vara den ideala familjestorleken.

Småbarnsföräldrarna – den fattiga klassen

Sverige är – på det sätt vi brukar mäta – i dag rikare än någonsin, och långt rikare än på 1930-talet. Den nya befolkningskrisen är inte det fattiga samhällets reaktion mot för många munnar att mätta. I starkt koncentrerad form kanske krisen i stället kan sägas vara de fattiga småbarnsföräldrarnas och de potentiella småbarnsföräldrarnas reaktion. Naturligtvis framstår svenska småbarnsföräldrar inte som fattiga vid internationell utblick, men det avgörande är valsituationen här och nu, i det svenska välfärdssamhället. Dessvärre är det så, att tillkomsten av barn – värre ju fler – allvarligt sänker familjens levnadsstandard trots de "blygsamma" försöken till familjepolitik. Sämre konsumtions-

utrymme, mindre tid och mera arbete är småbarnsföräldrarnas situation, som visats i skilda sammanhang (se bla Ingegerd Troedssons artikel "Hög tid för ny familjepolitik" i Svensk Tidskrift nr 4/1979).

Den nya, högeffektiva preventivtekniken och den förändrade, mera rättvisa rollen för kvinnor i utbildning och arbetsliv innebär i själva verket helt nya grundförutsättningar i systemet för reproduktion av en befolkning. Det är ej att vänta att en återgång sker till det gamla, ojämlika systemet med dess effekter på bla nativiteten. Trendbrottet på 1960-talet har medfört något som måste betecknas som om inte ett sammanbrott så dock en mycket allvarlig systemstörning i befolkningshänseende. Men arbetsuppgifterna och åtagandena i samhället totalt, och då inte minst utfästelserna om god levnadsstandard och god vårdkvalitet för de växande åldringsgrupperna, förutsätter i långa loppet, att de aktiva årgångarna inte blir för små.

Har Sverige blivit barnfientligt? Den faktiska utvecklingen pekar på att så är fallet. Genom att skapa ekonomisk rättvisa åt småbarnsfamiljerna och genom en allmänt positiv attityd till att föda och fostra barn – en praktisk attitydförändring i politik, arbetsmarknad och massmedia – måste vi skapa ett nytt fungerande system som bygger på full jämställdhet mellan kvinnor och män.